

Türk Runik Yazılı Metinlerde Aynı İşlev İçin Farklı Çatı Eklerinin Kullanımı

Engin Çetin*
(Adana)

Özet: Çatı, cümlede yer alan fiille cümlenin diğer unsurlarının anlam ilişkilerini düzenleyen bir dil bilgisi kategorisi olarak tanımlanabilir. Genel olarak Türkçenin ve özelden Eski Türkçenin gramerlerinde ve çeşitli çalışmalarda çatı konusuna değinilmekle birlikte bu çalışmaların çatı kavramını çoğunlukla yapı bilgisi içinde ele alarak konuyu sadece ekleme açısından ele aldıkları gözlenmektedir. Söz konusu çalışmaların çoğunda anlam ilişkilerine yeterince değinilmemiştir. Bu çalışmada Türk runik yazılı metinlerde tespit edilen *akıt-* “akıtmak, akmasını sağlamak”, *akız-* “ay.”; *alıt-* “aldırmak”, *altız-* “ay.”; *ölür-* “öldürmek”, *ölüt-* “ay.”; *kelür-* “getirmek, gelmesini sağlamak”, *keltür-* “ay.” vb. aynı işlevdeki farklı çatı eklerini almış fiiller yer alacak ve şu sorulara cevap aranacaktır: Yaygın olan *ölür-* “öldürmek” fiili yanında *öl-* “ölmek” fiilinin ettirgenlik yapısı *ölüt-* “öldürmek” fiili de olabilir mi? *Agıt-* “(düşmanı) püskürtmek, sürmek” ve *agtur-* “yükseltmek” fiilleri *ag-* “yükselmek” fiilinin ettirgen biçimi midir? Bir fiile aynı işlevdeki farklı çatı ekinin gelme sebebi nelerdir? Tarihî yazı dilleri için dilde standartlaşmanın henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiş olması bir etken olarak düşünülebilir mi?

Anahtar sözcükler: Türk runik yazılı metinler, çatı ekleri, eş görevli çatı ekleri

Abstract: The voice can be defined as a linguistic category that regulates the meaning relations of the verb contained in the sentence and the other elements of the sentence. It is observed that the voice is mentioned in general, in the grammars of Turkish and in particular, in the grammars of Old Turkic and in the various studies, voices are discussed in various studies, but these studies are mostly concerned the concept of the voice in

* Çukurova Üniversitesi, encetrin@gmail.com.

terms of the addition by taking the concept of the voice in the structure. In the majority of these studies the meaning relations are not adequately addressed. In this study, the verbs taking with the different suffixes of the voice in the same function like *akıt-* “to pour, to provide draining”, *akız-* “to pour, provide draining”; *alıt-* “to mind”, *altız-* “to mind”; *ölür-* “to kill”, *ölüt-* “to kill”; *kelür-* “to bring, to provide coming”, *keltür-* “to bring, to provide coming” etc., which are determined in Turkish runic texts will be included and the answers to the following questions will be sought: Can the verb *ölüt-* “to kill” also be the causative structure of the verb *öl-* “to die” beside the common *ölür-* “to kill”? Are the verbs *agıt-* “to repel the enemy, to exile” and *agtur-* “to raise” the causative form of the verb *ag-*? What are the reasons that the different suffix of the voice in the same function comes to a verb? Can it be considered as a factor in the fact that the standardization in historical literary languages has not yet been fully realized?

Keywords: Turkic runic texts, the suffixes of the voice, the co-operative suffixes of the voice.

Çatı, cümlede yer alan fiille cümlenin diğer unsurlarının anlam ilişkilerini düzenleyen bir dil bilgisi kategorisi olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada çatı kavramı üzerinde uzun uzadıya durulmayacak, Eski Türkçede bazı fiillerin aynı işlev için farklı çatı eki alma durumu göz önünde bulundurulmuş ve bu durumun muhtemel nedenleri sorgulanacaktır.

Eklemeli bir dil olan Türkçede bu niteliğe paralel olarak çatı kavramı da daha çok çatı ekleri üzerinden ele alınmıştır. Örneğin Annemarie von Gabain *alttürkische Grammatik*'te *Deverbale Verben* (§ 153- § 167) (Fiilden Fiil Yapımı) bölümünde çatı eklerini de sıralamış, kısaca bu eklerin işlevlerinden söz etmiştir. Buna göre Gabain, *-gUr-*, *-kUr-*; çoğunlukla *-u*, nadiren *-a* ve *-ı* ile kullanılan *-r-*; *-t-*, *-tUr-*, nadiren *-dUr-* ve *-z-* eklerinin ettirgenlik işlevli olduğunu, *-l-*; *-n-*; *-t-* eklerinin edilgenlik anlamı verdiğini, *-l-* ve *-n-* eklerinin aynı zamanda dönüşlülük için de kullanılabileceğini belirtmiştir. Burada verilen *-ş-* ekinin ise karşılıklılık ve tekrarlanan eylemleri bildirdiği söylenmiştir. Talat Tekin de *Orhon Türkçesi Grameri*'nde çatı eklerine *Eylemden Eylem Yapan Ekler* bahsinde yer vermiştir. Tekin, Gabain'den farklı olarak *-d-* ekinin (*to-d-*, *ı-d-*, ...) pe-

kiştirmeli çatı eki, *-la-* ekinin (*kunla-* “sürekli çalmak, yağmalamak”) sıklık çatısı eki, *-(X)r-* ekinin orta (*olor-*, *yagur-*) çatı eki olduğunu belirtmiş, ayrıca Gabain’de bulunmayan *-tXz-* ekinin de ettirgenlik işlevinden söz etmiştir (2000: 93-96).

Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation*’daki VII. *Diathesis and Voice* bölümünde çatı eklerini içeren fiilleri tek tek ele almış ve doktora tezine dayanan bu çalışmasında Eski Türkçenin tüm devirlerini göz önünde bulundurarak çatı eki almış fiillerin anlam özelliklerine ayrıntılı olarak yer vermiştir. Erdal, çatı eklerini *Karşılıklılık ve Ortaklık Bildiren Fiiller* (*-(X)ş-*); *Orta, Dönüşlü Çatı ve Geçişsiz Fiiller* (*-(X)n-*, *-lXn-*); *-(X)d- Ekini Almış Orta Çatılı Fiiller* (*-(X)k-*); *Edilgen Fiiller* (*-(X)l-*); *-tXl-* (*~-(X)tXl-*, *~tUrXl-*); *Geçişliler İçin Edilgenlik eki* (*-sXk-*); *Ettirgen edilgenlik eki* (*-tXz-*) ve *Ettirgen Fiiller* (*-Ur-*, *-Ar-*, *+gAr-*, *-gUr-*, *-Xz-*, *-(X)t-*, *-tUr-*) başlıkları altında incelemiştir.

Bu çalışmada ele alınan fiiller yalnız Runik harfli Türkçe metinlerde karşılaşılan ikili durumlardır. Bunun dışında Eski Türk yazı dilinin devirleri arasında ve sonraki dönem ve sahalarda aynı işlevdeki farklı çatı eklerini alan *akıt- aktur-*; *basıt- bastur-*; *ukıt- uktur- vb.* çok sayıda fiil söz konusudur. Bir bildirinin sınırlarını aşacağından Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde karşılaşılan bu türden yapılar üzerinde durulmamış, karşılaştırma yapabilmek amacıyla zaman zaman değinilmiştir. Türk runik yazılı metinlerde karşılaşılan aynı tabana aynı işlevdeki farklı çatı ekinin geldiği fiiller aşağıda sıralanmış, öncelikle fiilin yapısı ve anlam özellikleri, daha sonraki dönem ve sahalardaki durumu belirtildikten sonra runik harfli Türkçe metinlerden tespit edilen örneklere yer verilmiştir:

adrıl-, adrın-

Adır- fiilinin edilgen biçimi olan *adrıl-* fiili Orhon yazıtlarında ve sonraki dönem metinlerinde *adrıl-* ve *adrıl-* biçimlerinde sıklıkla kullanılmıştır:

türk bodun kanın bulmayın tabgaçda *adrılı* T 2

(...) bo beglerigde bo yeriñde subuñda *adrılmasar* (...) BK K 13
elig yaşımnda tatabı bodun kıtanyda *adrılı* BK G 7

adrıl- fiili yanında Yenisey yazıtlarında aynı bağlamda az da olsa *adrın-* fiili de karşımıza çıkmaktadır. Bu ikinci fiilde edilgenlikten ziyade dönüşlülük söz konusudur. Ancak anlam farkı her zaman çok açık değildir:

(...) kalın yağıka kaymatın tegipen *adrıldım* a AltınKöl I 2
kuyda kadaşım a uğuşum a *adrılı bardım* AltınKöl II 5
bir yaşımta ataçımka *adrındım* a (...) Uybat III 14

Yenisey yazıtlarında *adrın-* fiiline benzer biçimde *seçlin-* fiili de (seç-i-l-i-n-) tespit edilmiştir:

adrılıtm *seçlintim* yıta buñ a Kızıl-Çıraa I 2

agıt-, agtur-

Agıt- fiili Orhon Türkçesi ve sonrasında kullanılmıştır. ED 80b ve 81a'da ve OTWF'de Manihaist Uygur, Budist Uygur ve Karahanlı Türkçesindeki kullanımlarına örnekler verilmiştir. OTWF'de *agıt-* fiili "değiştirmek, yön değiştirmek, uzaklaştırmak" olarak tanımlanmıştır. *Agtur-* fiili de Orhon Türkçesi ve sonrası dönemlerde tanıklanmıştır. Fiil, günümüz Türk dillerinde de varlığını sürdürmüştür. Aşağıdaki örneklerde KT K 7 ve paraleli olan BK D 31'de *agıt-* fiilinin *sü* sözü ile birlikte kullanıldığı gözlenmiş olmakla birlikte Uygur Türkçesi metinlerinde farklı sözlerle birliktelik kurmuştur.

(...) oza kelmiş süsin kültegin *agıtıp* (...) KT K 7

(...) oza yanya keligme süsin *agıtım* BK D 31

at yete yadagin ıgaç tutunu *agturdum* T 25

akıt-, akız-

Kül Tegin Yazıtı'nda *akıt-* biçiminde geçen sözcük, Uygur Kağanlığı yazıtlarından Tes Yazıtı'nda *akız-* şeklinde tespit edilmiştir. *akız-* ve *akıt-*

fiillerinin aynı anlamı karşıladığı aşağıdaki örneklerden açıkça görülmektedir. Sözcük, *Divanü Lügati't-Türk*'te de “akın yaptırmak” anlamında kullanılmıştır: *beg akınçı akıttı* (Ercilasun – Akkoyunlu 2015: 103). ED 82a'da *akız-* yapısının Çağataycada (*Senglah*) tespit edildiği bildirilmiştir. Sözcük, OTWF'de yer almaz. *Ak-* fiilinin ettirgen biçimleri sonraki dönem ve sahalarda *akıt-* ve *aktur-* yapıları kullanılmış, bu iki yapı zaman zaman anlamca farklılaşabilmiştir.

yazıña oguzgaru sü *akıtdımız* KT K 8

ertiş ügüzüg keçigsizin keçdimiz tün *akıtdımız* T 35

(...) bozok başın *akıza* uçuz kölke atlığın töke barmış Tes K 3

alıt-, altız-

al- fiilinin ettirgen biçimi genel olarak sonraki dönem ve sahalarda *altur-* ~ *aldur-* biçimi olsa da *alıt-* biçimi Altın-Köl I Yazıtı'nda, *altız-* fiili ise Kül Tegin Yazıtı'nda tespit edilmiştir. Alıt- fiili Altın-Köl I 6'da *LİKILmDİŋ* şeklinde ince sıradan ünlülerle kullanılan *t* harfi ile yazılmıştır. Daha sonraki dönem ve sahalarda tespit edilemediğinden bunun başka bir sözcük olması ihtimali üzerinde de durulabilir. Bu konuda farklı okuyuşlar söz konusudur ancak, *Altız-* (al-1-t-1-z-) fiilinin hem runik harfli hem de Uygur harfli metinlerde varlığı *alıt-* fiilinin varlığını gerektirir; ayrıntılı bilgi için bk. Kormuşin 2017: 90. *Altız-* fiiline Maitrisimit Nom Bitig'de, de rastlanır. *Altur-* ve *aldur-* fiili DLT'de tespit edilmiştir (Ercilasun – Akkoyunlu 2015: 106). *Altız-* fiili anlam açısından Erdal'a göre (OTWF 706-707)*al-sık-* fiiliyle neredeyse aynıdır.

botomuz umay begimiz biz uya alp er özin *alıtı* kılmadıñ AltınKöl I 6

[.....] tutuztı ekisin özi *altızdı* KT D 38

basın-, basıt-

basın- fiili aslen dönüşlü bir anlam içermekle birlikte edilgenlik de barındırmaktadır. Orhon Türkçesi metinleri dışında *basın-* yapısına Uygur ve Karahanlı Türkçesi eserlerinde de sıklıkla rastlamak mümkündür.

Tunyukuk Yazıtı'ndaki bu kullanımın benzeri KB'de de tespit edilmiştir: *tapugsuz ağırlap açındım sēni orun bērdim erse basındıñ mēni* (KB 646). Bunun dışında fiilin Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde “bastır-mak, emek, tazyik uygulamak” anlamı da söz konusudur: *uzatı kişiler birle iş tuş bolup adın balık uluşluglarıg basınmaq y(a)vlaklan-mak* (Totenmesse 255). *Basıt-* fiili de Eski Türkçenin bütün dönemlerinde karşılaşılan bir yapıdır. Burada etirgen bir yapı olmasına rağmen günümüz Türkçesindeki “kendini ezdirme!” (= ezilme!) örneğindeki gibi edilgen bir anlam söz konusudur. Bu özellik aşağıdaki örneklerde de görülmektedir: *tüg tümen kişiler ig ağırgka basıtıp umugsuz ınagsız yaturlar ..* (AYUçar IX 0487); *basıtma katıglan kiçigke özün tilin oynamağıl tuđa tut sözüñ* (KB 4184)

neke korkur biz az tēyin ne *basınalım* T 39

(...) yelme kargu edgüti urgıl *basıtma* tēmiş Tun. 34.

kelür-, keltür-, kelüt-

kel- fiilinin ettirgenlik biçimi Eski Türkçede genel olarak *kelür-* fiilidir ve bu oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Erdal (1991: 716) ve Berta (2010: 80) *kel-ür-* yapısının ikincil olduğunu eski ettirgenlik yapısının **keli-r-* olduğunu belirtir. Daha sonra *keltür-* biçimi yaygınlaşmıştır, günümüz Türk dillerinde de *keltür-* yapısına dayanan sözler hâkimdir. Arpad Berta, Tunyukuk yazıtının 34. satırında yer alan ve belirtme durumu eki almış *sab* (*sabıg*) sözü nedeniyle Talat Tekin (1994: 44) tarafından *kel<ür>ti* olarak tamamlanan yukarıdaki bölümü yine aynı nedenle *kelitdi* biçiminde okumuştur. Yukarıdaki son örnekteki *keltür-* sözü bazı araştırmacılarca *yeltür-* “at sürmek” biçiminde okunmuştur (Orkun 1936; Giraud 1961).

kanda yan sabıg yana *kelitdi* T 34

yanıgma yağıg *kelürir erdim* T 53

türk bodunka yarıklıg yağıg *keltürmedim* T 54

olgurt-, olort-

Aşağıda yer alan Tunyukuk Yazıtı'ndan alınan ilk örnekle ilgili genel kabul söz konusudur ancak, T 53. Satırda yer alan fiil başlangıçta daha çok *ulgartdım* veya *ulugartdım* olarak okunmuştur. Daha sonra Tekin görüşünü değiştirerek fiili *olgurtdum* okumuş, bu okuyuşu Rybatzki ve Berta da kabul etmiştir. Fiil tabanı daha çok *olor-* ve *oltur-* olarak görülmekle birlikte *olgur-* biçimi az da olsa kullanılmıştır (KP LXX-5 vb.). *olgurt-* yapısı ise Manihaist metinlerle Budist Uygur metinlerinden Altun Yaruk (AYÇetin VII: 436), Hsüen-Tsang Biyografisi ve İyi ve Kötü Prens Masalı'nda tespit edilmiştir.

kapgan kagan *olortdum* T 51

uzun yelmeg yeme ıddım ok arkuy kargug *olgurtdum* ok T 53

ölür-, ölü-

Orkun (1936), Malov (1951), Tekin (1968), Ergin (1970) ve Ercilasun (2016) Tunyukuk yazıtının 3. Satırında yer alan zarar görmüş *Ūltmsrnç* ibaresini *ölütmiş erinç* olarak okumuş ve “öldürmüş” biçiminde anlamlandırmıştır. Bu ibare değişik araştırmacılarca *ötmüş* (Radlof 1899) ve *ületmiş* (Ramstedt, Granö, Aalto 1958) olarak da okunmuştur. Giraud (1961) ise ibareyi ilk kez *öl têmiş erinç* olarak okuyan araştırmacıdır. İlgili cümleden bir önceki cümlede *temiş* sözünün varlığı düşünüldüğünde bu öneri bağlama da uygundur ve günümüzde kabul gören okuyuş budur Berta (2004), Ölmez (2012), Aydın (2012). Tekin, 1968'den sonraki (1988 ve 1994) yayınlarında bu ibareyi *öl têmiş erinç* biçiminde düzeltmiştir. Clauson *ölüt-* maddesinde “öldürmek” anlamı verdiği fiilin Tunyukuk yazıtında olmadığı yazıtta bu bölümün açıkça *öt-* biçiminde yazıldığını *ö* ile *t* arasında bir kazıntı olması dolayısıyla burada bir *l* harfinin tasarlanabileceğini belirtmiştir.

türük : bod(u)n : *ölür(e)yin* : ur(u)gs(ı)r(a)t(a)yın : tēr (e)rm(i)ş KT D 10

kan bértim k(a)n(i)ŋ(i)n : ƙood(u)p : iç(i)ƙd(i)ŋ : iç(i)ƙdük üç(ü)n : t(e)ŋri:
öl t(ê)m(i)ş (e)r(i)nç T 3

yaratıt-, yaratur-

yarat- fiilinin ettirgen biçimi KT G 12’de *yaratur-* (*YRTWRTm*)- şeklindedir. Eski Türkçede genel olarak *-Ur-* ettirgenlik ekinin varlığı bilindiğinden bu sözcük, herhangi bir yapı sorunu oluşturmamakla birlikte sonraki dönemlerde *yarat-* fiilinin ettirgen biçimi olarak *yarattur-* ve *yaratdur-* biçimleri öne çıktığından yazıtlarda yan yana iki /t/den birinin yazılmadığı durumların varlığı da göz önünde bulundurularak KT G 12’deki sözcüğü *yarat(t)tur-* şeklinde okumak da mümkündür. BK K 14’teki paralel bölümdeki *YRTTm* yazımı Tekin tarafından KT G yazıtındaki uygun şekilde *yarat<it>tum* olarak okunmuştur. Ancak buradaki yazım belki de *yarattım* şeklinde okunmalıdır. Zira bu ifade diğerinden anlamca çok uzak bir ifade değil; diğerinden farklı olarak “ben”i öne çıkaran bir yapıdır. Nitekim kimi araştırmacılar bu bölümü *yarattım* olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca eğer bir tamamlama yapılacaksa sözcüğün KT G 12’dekine daha uygun şekilde *yarat<ur>tum* olarak okunabileceği de düşünülmelidir. Uygur dönemine ait iki yazıt olan *Şine Us Yazıtı* ile *Taryat Yazıtı*’nda ise *yarat-* fiilinin ettirgen biçimi olarak *yaratıt-* yapısı görülür. ED 961b ve 962a’da *Şine Us Yazıtı*’nda tespit edildiği söylenen sözcük için “(yazıt vb.) kurmak, dikmek” anlamı verilmiş, sözcüğün *örgin*, *bitig* ve *taş* sözcüklerinden sonra kullanıldığına dikkat çekilmiştir. OTWF’de sözcüğün ED’de belirtilen ŞU’daki tanıklara ek olarak *Taryat Yazıtı*’nda da tespit edildiği bildirilmiş, sözcüğün iki heceli, ünsüzle biten ve üzerine *-(X)t-* ettirgen ekini alan tek fiil olduğu söylenmiştir. Aşağıdaki örnekler incelendiğinde KT G 12 ve paraleli olan BK K 14’teki cümle ile (bark) Uygur dönemi yazıtlarında tespit edilen *yaratıt-* fiilinin nesnelere (belgü bitig ~ bitig belgü, örgin, çıt) benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bu iki yapı arasında anlam farkının olmadığı açıktır.

örgin aŋar adınçığ bark *yaraturdum* KT G 12

añar adınçığ bark *yarat<it>ım* BK K 14

belgümin bitigimin anda *yaratıtdım* ŞU D 8 ve D 10

anta yayladım *örgin anta yaratıtdım* ŞU D 9

çıt anta yaratıtdım Tary. B 1

örgin bunta yaratıtdım Tary. B 2

bitigimin belgümin bunta yası taška *yaratıtdım* Tary. B 3

SONUÇ

Türk runik harfli metinlerde yer alan aynı işlev için farklı çatı eki almış veya aldığı kabul edilen fiiller incelendiğinde farklı ek almış yapıların bir bölümünün okuma önerilerine dayandığı gözlenmektedir. Örneğin *ölüt-* ve *kelüt-* yapıları birer öneriden ibarettir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Tunyukuk yazıtının 3. satırındaki *Wltmsrñç* yazıtını kimi araştırmacılarca *ölütmiş erinç* olarak okunmuştur. Dolayısıyla bu sözcükler, günümüzdeki yayınların çoğunluğunda farklı okunmuş, böylelikle çatı eki alan bir fiil olmadığı kabul edilir olmuştur. Buna ek olarak bazı farklı ek almış örnekler Türk Kağanlığı döneminden kalan yazıtlar ile Uygur Kağanlığı veya Yenisey Yazıtları arasında tespit edilmiştir. Örneğin Kül Tegin yazıtı G 12. Satırda yer alan *yaratır-* fiilinin varlığı herkesçe kabul edilmektedir. Bu cümlemin Bilge Kagan yazıtındaki paraleli *yarat<it>dım* biçiminde tamamlanmaktadır. Bu sözcük çok sayıda araştırmacı tarafından doğru kabul edilmektedir. Bu ikinci örneği yok sayıp Uygur Kağanlığından kalan Şine Us ve Taryat yazıtlarında açıkça tespit edilen *yaratıt-* biçimlerinin farklı topluluklarca kullanılan yapılar olduğunu düşünerek bu fiili çıkardığımızda bile elde aynı işlevdeki iki çatı ekini almış fazlaca fiil kalmaktadır. Buradan hareketle bir fiilde aynı işlev için iki ayrı ekin tespit edilmiş olmasının nedenlerinden biri olarak bu yapıları dönem ve/veya saha farkına bağlamak mümkündür. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki aynı işlev için farklı çatı eki almış Kül Tegin Yazıtı'nda tespit edilmiş *yaratıt-*

ve *yaratur-* gibi sözcükler aynı eserde de karşımıza çıkabilmektedir. Bugün de Türk dil ve lehçelerinde aynı fiil farklı çatı eki alabilmektedir.

Aynı işlevdeki farklı çatı eki kullanımının genellikle çok çeşitlilik arz eden ettirgenlik eklerinin fiile getirilmesinde yaşandığı görülmektedir. Diğer çatı ekleri genel olarak tek ekten oluştuğu için böyle bir durumdan söz etmek kolay değildir. Ancak edilgenlik ifade eden *-l-* ile aslen dönüşlülük bildirmekle birlikte ünlü ile ve *-l* ile biten fiil tabanlarına geldiğinde edilgenlik bildirebilen *-n-* eki Yenisey bölgesi yazıtlarında üç kez *adrın-* yapısında edilgenlik işlevine yakın bir işlevde kullanılmıştır. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, neredeyse aynı bağlamda kullanılan *adrıl-* ile *adrın-* yapısı arasındaki anlam farkını belirlemek kolay değildir. Ancak *adrın-* fiilinin buradaki cümlelerde “(insan için) bir kişiden/ bir yerden / bir şeyden ayrılmak” anlamı göz önünde bulundurulduğunda dönüşlülük ifade ettiği de düşünülebilir. Bunun gibi Tunyukuk Yazıtı’ndaki *basın-* fiili de edilgenlik anlamı vermektedir.

Kimi zaman cümlede ilgili fiilin öncesinde ya da sonrasında yer alan çatı eki almış bir fiil de fiile gelecek eki etkileyebilmektedir: [...] *tutuztı* ekisin özi *altızdı* KT D 38 *biltizmedin tuyuzmadın* TT VI 355. Örneğin *uk-* fiilinin ettirgen biçimi *ukıt-* biçimindeyken Uygur Türkçesinde genelde *biltür-* ile birlikte kullanıldığında sıklıkla *uktur-* biçiminde yer almıştır. Buna günümüz Türkçesindeki *yendi içildi* yerine *yenildi içildi* vb. örnekler de verilebilir.

Çatı ekleri farklı Türk dilleri veya standart dil ile konuşma dili açısından zaman zaman farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Türkçedeki *baktır-* fiili Anadolu ağızlarındaki *bakıt-*; standart Türkçedeki *yen-* ve *yeyil-* fiilleri aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kaynaklar

- Arat, Reşit Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig I, Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydın, Erhan (2012), *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Köli Çor)*, Kömen Yayınları, Konya.
- ___ (2007), *Şine Usu Yazıtı*, Karam Yayınları,
- Aydarov, Gubaydolla (1971), *Yazık Orxonskix Pamyatnikov Drevnetyukskoy Pis'mennosti VIII veka*, Alma-Ata.
- Berta, Arpad (2004), *Szavaimat jól halljátok ... A türk es uigur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*, Szeged.
- ___ (2010), *Sözlerimi İyi Dinleyin...Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, (çev.: Emine Yılmaz), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Clauson, sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- ___ (2004). *A Grammar of Old Turkic*, E. J. Brill, Leiden-Boston.
- Ergin, Muharrem (1996), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.
- Gabain, Annemarie von (1959), *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden.
- Giraud, Rene (1961), *L'Inscription de Baïn Tsokto*, Paris.
- Hamilton, James Russel (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası- Kalyanamkara ve Papamkara-*, (çev.: Ece Korkut, İsmet Birkan), Simurg Yayınları, Ankara.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divanu Lugati't-Türk, Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin* (hzl.: Ahmet B. Ercilasun – Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 2015.
- Kormuşin, Igor Valentinoviç (2017), *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları*, (çev.: Rysbek Alimov), Türk Dil Kurumu Yayınları
- Malov, S. E. (1951), *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti, Teksti i İssledovaniya*, Moskva.
- Mert, Osman (2009), *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes – Tariat – Şine Us*, Belen Yayıncılık Matbaacılık, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1994), *Eski Türk Yazıtları*, 3. baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Ölmez, Mehmet (2014), *Orhon, Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, Metin-Çeviri-Sözlük, BilgeSu Yayınları, Ankara.
- Radloff, W. (1987), *Die Alttürkischen Inschriften der Mo ngo le i, Band 1: Enthält die Lieferungen 1-3*, Otto Zeller Verlag, Osnabrück.
- ___ (1987), *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei, Band 2: Enthält Neue Folge und 2. Folge*, Otto Zeller Verlag, Osnabrück.
- Rybatzki, Volker (1997), *Die Toñuquq-Inschrift*, Studia uralo-altaica 40, Szeged.
- Röhrborn, Klaus (1971), *Eine uigurische Totenmesse*, Berliner Turfan Texte II, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie, Akademie Verlag, Berlin.
- Sertkaya, Osman F. (1988), "Probleme der köktürkischen Gesichte: Einige Bemerkungen zur Ostseite des zweiten Steins der Tınyuquq-Inschrift, Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten 1986, Ankara, s. 53-57.
- Tekin, Şinasi (1980), *Maitrisimit nom bitig, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule*, Berliner Turfantexte IX, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, Akademie der Wissenschaften der DDR Zentralintitut für Alte Geschichte und Archäologie, Akademie-Verlag, Berlin.
- Tekin, Talat (1969), *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University, Bloomington.
- ___ (1988), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ___ (1994), *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yayınları, Ankara.
- ___ (2017), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara.
- Thomsen, V. (2002), *Orhon Yazıtları Araştırmaları (çev.: Vedat Köken)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TUGUŞEVA, L. Y. 1991. *Uygurskaya Versiya Biografiy Cyuan'-Tszana*, Akademiya Nauk SSSR institut Vostokovedeniya, Moskva.
- Yıldırım, Fikret – Erhan Aydın – Risbek Alimov (2013), *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*, BilgeSu Yayınları, Ankara.